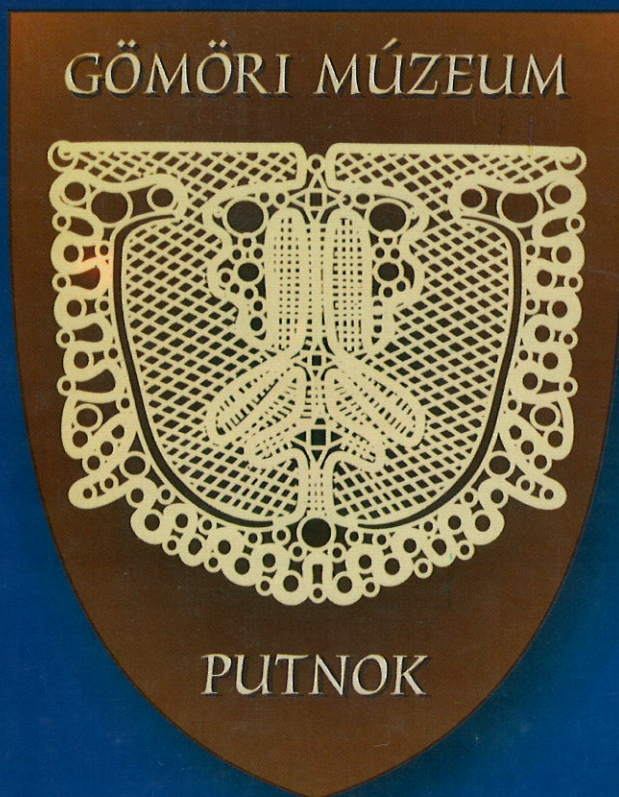

Bodnár Mónika

**A Gömori Múzeum története
és a térség közművelődési életében
betöltött szerepe**

*

Tanulmányok Gömör megyéről
(A Gömori Múzeum által 1997. március 27-én szervezett
Gömör kutatása konferencián elhangzott előadások)

Múzeumi Könyvtár 9.

A Gömöri Múzeum és Baráti Körének kiadványa

Szerkesztő:

Bodnár Mónika

Technikai szerkesztő:

Petik Istvánné közreműködésével
Feketéné Bíró Edit

Angol és német szövegek fordítója:

Jan Post

ISSN 1416-8286

Felelős kiadó: dr. Bodnár Mónika
Készült a LITOPLAN Kft. Nyomdaüzemében
(3700 Kazincbarcika, Egressy út 1.)

A kiadvány megjelenését támogatták:

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közgyűlés Mecénás Alapja

Gömöri Népfőiskolai Egyesület
Lőwy Jakab (Izrael)

Magyar nyelvű
Angol nyelvű t
Német nyelvű t
Bodnár Móni
és a térség köz

I. A GÖM

II. A GÖM

III. A GÖM

TEVÉK

Állandó

1. Göm

2. Társas

3. Termé

Időszak

1. Holl

2. A pu

3. Holl

4. A lo

5. Ünne

6. Kiss

7. Kele

8. Mác

9. Népi

10. Göm

11. Gye

12. Fek

13. Sán

14. A C

15. Péc

16. A K

17. Dúd

18. Igó

19. Mes

20. Kal

TARTALOM

Magyar nyelvű tartalomjegyzék	5
Angol nyelvű tartalomjegyzék.....	8
Német nyelvű tartalomjegyzék.....	12
Bodnár Mónika: A Gömöri Múzeum története	
és a térség közművelődési életében betöltött szerepe	17
I. A GÖMÖRI MÚZEUM MEGALKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE	19
II. A GÖMÖRI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEI	23
III. A GÖMÖRI MÚZEUM TUDOMÁNYOS ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI	
TEVÉKENYSÉGE	29
Állandó kiállítások.....	29
1. Gömöri képek.....	30
2. Társadalom.....	35
3. Természet	40
Időszakos kiállítások	42
1. Holló Barnabás szobrászművész emlékkiállítása.....	43
2. A putnoki Díszítőművészeti Szakkör kiállítása	43
3. Holló László festőművész gömöri balladaillusztrációi	44
4. A lovak világa (Faggyas István grafikái és akvarelljei).....	45
5. Ünnepi népszokások – húsvét.....	46
6. Kiss Sunyi István szobrászművész kiállítása	48
7. Keleméri portrék. Faggyas István akvarelljei	48
8. Mácsadi Béla pedagógus festőművész kiállítása	49
9. Népi gyermekjátékok Gömörben	50
10. Gömöri tájak. É. Kovács László pasztellkép kiállítása	51
11. Gyermekrajz kiállítás – Putnok várossá nyilvánítása alkalmából	52
12. Feketekerámiák. Fazekas Ferenc nádudvari fazekasmester	
kiállítása.....	53
13. Sándor Zsuzsa grafikai kiállítása	55
14. A Gömöri Múzeum újabb szerzeményei (Az intézményes Gömör-	
kutatás 10 éve konferencia megnyitására)	56
15. Péczeli József és kora (Irodalmi emlékkiállítás a Petőfi Irodalmi	
Múzeum anyagából).....	58
16. A Keleméri Mohosok története és szájhagyománya	
(Faggyas István illusztrációi).....	59
17. Dúdor István emlékkiállítása (Válogatás a rimaszombati Gömör-	
Kishonti Múzeum gyűjteményéből)	61
18. Igó Aladár faragásai.....	63
19. Meseország. Tóthné Horányi Ilus bábu	64
20. Kakuk Lajos szárazvirág kompozíciói	66

21. Alsó-miocén kori őselefánt lelet Putnokról. (A Magyar Nemzeti Múzeum és a Természettudományi Múzeum rendezésében).....	66
22. Matthias Corvinus (Történeti fotókiállítás a Budapesti Történeti Múzeumból).....	69
23. Szilágyi Imre grafikusművész Mátyás király illusztrációi.....	70
24. Gömöri vertcsipke (A rozsnyói Bányászati Múzeum vándorkiállítása).....	71
25. Gömöri amatőr alkotók kiállítása (Kaszáné Fehér Katalin, Rácz István, Repka József és Marsi Attila).....	73
26. Szóttések É. Kovács Lászlóné munkái.....	74
27. Emlékek a putnoki polgári iskola múltjából (Iskolatörténeti kiállítás a 75 évvel ezelőtt indult Putnoki Polgári Fiú- és Leányiskola történetéből).....	76
28. Iparművészet, Bodnárné Szőke Erzsébet gobelinművész és Bodnár János belsőépítész kiállítása.....	78
29. Dobosy László fotói.....	80
30. Középkori gömöri falfestmények. (A rozsnyói Bányászati Múzeum kiállítása).....	82
31. Színes ásványvilág (A miskolci Herman Ottó Múzeum anyagából).....	83
32. A Makoldi család vándorkiállítása.....	84
33. Témaváltozatok. Faggyas István jubileumi kiállítása.....	86
34. Viselethímzések – a debreceni Déri Múzeum vándorkiállítása.....	88
35. Hologram kiállítás (Vályi Péter magángyűjteményéből).....	90
36. Tengeri csigák, kagylók, korallak. (Párdy Mihály magángyűjteményéből).....	90
37. Orbán Judit szobrászművész kiállítása.....	91
38. Origami kiállítás – a kazincbarcikai Egressy Béni Művelődési Központ Gyermek Házának anyagából.....	92
39. Virágsemmekkel. Tóthné Horányi Ilus bábu.....	93
40. A természet pillanatai – fotókiállítás.....	94
41. Viselet, divat – a Gazdaasszonyképző Intézet végzős növendékeinek munkái.....	96
42. Rodolfo emlékkiállítás – a kecskeméti Szórákaténusz Játékmúzeum vándorkiállítása.....	97
43. Védj a természetet – gyermekrajzkiállítás.....	99
44. „Mer' Kazán a Sajó lehúzza a ködöt” – Fényképek, interjúrészletek a sajókazai cigány nemzetiségű emberek életéről. Bódi László kiállítása.....	101
45. Lontay-Rajner László emlékkiállítása.....	103
46. A falurossza és szerzője (Tóth Ede születésének 150. évfordulójára rendezett emlékkiállítás).....	104
47. Hologram kiállítás (Vályi Péter magángyűjteménye).....	106

48. Hímestojások a Gömöri Múzeum gyűjteményéből.....	106
49. A Seress hagyaték bemutatása	107
50. Titokzatos denevér – legkedvesebb madarunk a gólya.....	108
51. A játék bűvös világa – az egri Dobó István Vármúzeum vándorkiállítása.....	109
52. Tompa Mihály emlékkiállítás	110
53. Csipkék Gömörből – Neszádeliné Kállai Mária alkotásai	111
54. A magtól a kenyérig.....	114
55. Életút – a 90 éves dr. Faggyas István köszöntése	116
IV. AZ INTÉZMÉNY KIADVÁNYOZÁSI TEVÉKENYSÉGE.....	120
V. KONFERENCIÁK, TANÁCSKOZÁSOK	124
VI. HONISMERETI PÁLYÁZATOK KIÍRÁSA.....	128
VII. NYÁRI IFJÚSÁGI TÁBOROK SZERVEZÉSE.....	130
VIII. KULTURÁLIS TEVÉKENYSÉG	133
IX. A GÖMÖRI MÚZEUM KAPCSOLATAI	139
AZ INTÉZMÉNY HATÁRON TÚLI KAPCSOLATAI	141
X. AZ INTÉZMÉNY TEVÉKENYSÉGE A SAJTÓ TÜKRÉBEN (VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA)	143
Bevezető.....	149
Angol nyelvű összefoglaló	151
Német nyelvű összefoglaló.....	153

*

Tanulmányok Gömör megyéről (A Gömöri Múzeum által 1997. március 27-én szervezett Gömör kutatása konferencián elhangzott előadások)..	155
B. Kovács István (Rimaszombat) Új szempontok Gömör megye kialakulásához.....	157
Varga Péter (Putnok) A magyarországi Gömör kastélyainak bemutatása	168
Molnár Mihály (Bánréve) Népi építészet Gömörben	177
Bódi László (Putnok–Miskolc) Otthonlét és Otthonalanság TÉR-ben és IDŐ-ben (Kísérletek a roma kultúra tér- és időszemléletének megközelítésére).....	182
Thomázy Tímea (Putnok–Miskolc) A zsidóság helye és szerepe Putnok város életében	192
Rácz Győző (Putnok) Fakereskedelem Putnokon a 20. század első felében	203
Bodnár Mónika (Putnok) Balogh Béla, Putnok monográfiája.....	209
Gyulai Iván (Miskolc) Gömörszőlős, egy fenntartható falu	217

48. Hímestojások a Gömöri Múzeum gyűjteményéből.....	106
49. A Seress hagyaték bemutatása	107
50. Titokzatos denevér – legkedvesebb madarunk a gólya.....	108
51. A játék bűvös világa – az egri Dobó István Vármúzeum vándorkiállítása	109
52. Tompa Mihály emlékkiállítás	110
53. Csipkék Gömörből – Neszádeliné Kállai Mária alkotásai	111
54. A magtól a kenyérig	114
55. Életút – a 90 éves dr. Faggyas István köszöntése	116
IV. AZ INTÉZMÉNY KIADVÁNYOZÁSI TEVÉKENYSÉGE.....	120
V. KONFERENCIÁK, TANÁCSKOZÁSOK	124
VI. HONISMERETI PÁLYÁZATOK KIÍRÁSA.....	128
VII. NYÁRI IFJÚSÁGI TÁBOROK SZERVEZÉSE.....	130
VIII. KULTURÁLIS TEVÉKENYSÉG	133
IX. A GÖMÖRI MÚZEUM KAPCSOLATAI	139
AZ INTÉZMÉNY HATÁRON TÚLI KAPCSOLATAI	141
X. AZ INTÉZMÉNY TEVÉKENYSÉGE A SAJTÓ TÜKRÉBEN (VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA)	143
Irodalom	149
Angol nyelvű összefoglaló	151
Német nyelvű összefoglaló	153

*

Tanulmányok Gömör megyéről (A Gömöri Múzeum által 1997. március 27-én szervezett Gömör kutatása konferencián elhangzott előadások)..	155
B. Kovács István (Rimaszombat) Új szempontok Gömör megye kialakulásához.....	157
Varga Péter (Putnok) A magyarországi Gömör kastélyainak bemutatása	168
Molnár Mihály (Bánréve) Népi építészet Gömörben	177
Bódi László (Putnok–Miskolc) Otthonlét és Otthontalanság TÉR-ben és IDŐ-ben (Kísérletek a roma kultúra tér- és időszemléletének megközelítésére).....	182
Thomázy Tímea (Putnok–Miskolc) A zsidóság helye és szerepe Putnok város életében	192
Rácz Győző (Putnok) Fakereskedelem Putnokon a 20. század első felében	203
Bodnár Mónika (Putnok) Balogh Béla, Putnok monográfiája	209
Gyulai Iván (Miskolc) Gömörszőlős, egy fenntartható falu	217

CONTENTS

Hungarian list of contents.....	5
English list of contents	8
German list of contents.....	12
Bodnár Mónika: The history of the Gömör Museum and its role in the cultural life of the region	17
I. THE HISTORY OF THE FOUNDING OF THE GÖMÖR MUSEUM.....	19
II. THE COLLECTIONS OF THE GÖMÖR MUSEUM	23
III. THE ACADEMIC AND CULTURAL ACTIVITIES OF THE GÖMÖR MUSEUM.....	29
Permanent exhibitions	29
1. Pictures of Gömör	30
2. Society	35
3. Nature	40
Periodic exhibitions	42
1. Exhibition commemorating the sculptor Barnabás Holló	43
2. Exhibition of the Putnok Decorative Art Circle	43
3. Gömör ballad illustrations of the painter László Holló	44
4. The world of the horses (Graphics and aquarelles of István Faggyas)	45
5. Ceremonial folk customs – Easter.....	46
6. Exhibition of the sculptor István Kiss Sunyi	48
7. Portraits of Kelemér. Aquarelles of István Faggyas.....	48
8. Exhibition of the teacher and painter Béla Mácsadi	49
9. Traditional children's toys in Gömör	50
10. Landscapes of Gömör. Exhibition of László E. Kovács' pastels	51
11. Exhibition of children's drawings on the occasion of the founding of Putnok.....	52
12. Exhibition of the potterer Ferenc Fazakas' black ceramics from Nádudvar.....	53
13. Exhibition of Zsuzsa Sándor's graphics.....	55
14. The new acquisitions of the Gömör Museum (On the occasion of the opening of the conference to the 10 th anniversary of the institutional Gömör-research)	56
15. József Péczeli and his time – (Literary commemorative exhibition from the material of the Petőfi Litarary Museum)	58
16. The history and oral tradition of the Mohos family in Kelemér (Illustrations of István Faggyas)	59
17. Commemorative exhibition of István Dúdor (Selections from the collection of the Gömör-Kishont Museum in Rimaszombat)	61

18. Wood-carvings of Aladár Igó.....	63
19. Dreamland. Puppets of Ilus Tóthné Horányi.....	64
20. Compositions of dried flowers of Lajos Kakuk	66
21. Find of a prehistoric elephant from the Early Miocene in Putnok. (In cooperation with the Hungarian National Museum and the Museum of Science).....	66
22. Corvinus Matthias (Historic Photo exhibition from the Budapest Historic Museum)	69
23. Illustrations of King Matthias of the graphic artist Imre Szilágyi	70
24. Gömör bobbin lace (A travelling exhibition of The Rozsnyó Mining Museum)	71
25. Exhibition of Gömör amateur artists (Katalin Kászné Fehér, István Rácz, József Repka and Attila Marsi)	73
26. Homespun. The work of É. Kovács Lászlóné.....	74
27. Memories of the history of the Putnok civil school (School historic exhibition of the Putnok Civil Boys and Girls School's 75 th anniversary	76
28. Applied art. Exhibition of the Gobelin artist Erzsébet Bodnárné Szőke and interior decorator János Bodnár.....	78
29. Photos of László Dobossy	80
30. Gömör wall-paintings of the Middle Ages (An exhibition of the Rozsnyó Mining Museum)	82
31. Colourful world of minerals (From the materials of the Herman Ottó Museum in Miskolc).....	83
32. Travelling exhibition of the Makold family	84
33. Subject variations. Anniversary exhibition of István Faggyas.....	86
34. Costume embroidery - Travelling exhibition of the Déri Museum in Debrecen	88
35. Hologram exhibition (From the private collection of Péter Vályi)	90
36. Sea snails, molluscs and corals. (From the private collection of Mihály Párdy)	90
37. Exhibition of the sculptor Judit Orbán	91
38. Origami exhibition – Objects from the Kazincbarcika “Egressy Béni Művelődési Központ Gyermek Házának”	92
39. With flower grains. Puppets of Ilus Tótné Horányi	93
40. Moments of nature – Photo exhibition	94
41. Costumes and fashion- The work of the school-leavers of the School of Domestic Science	96
42. Exhibition commemorating Rodolfo – Travelling exhibition of the Kecskemét Szórakátnusz Toys Museum.....	97
43. Protect nature! – Exhibition of children's drawings	99

44. "Mer' Kazán a Sajó lehúzza a ködöt" – Exhibition of László Bód's photos and interviews about the Sajókaza the life of the Gypsies	101
45. Exhibition commemorating László Lontay-Rajner	103
46. "A falu rossza" and its author (Exhibition commemorating on the 150 th birthday anniversary of Ede Tóth).....	104
47. Hologram exhibition (Private collection of Péter Vályi)	106
48. Painted Easter eggs from the collection of the Gömöri Museum.....	106
49. Exhibition of the legacy of the family Seress	107
50. The mysterious bat – Our nicest bird the stork	108
51. The magic world of games – Travelling exhibition of the Eger "Dobo István Castle Museum"	109
52. Exhibition commemorating Mihály Tompa	110
53. Laces from Gömör – The work of Mária Neszádeliné Kállai	111
54. From seed to bread	114
55. Course of life – Congratulations to the 90 th birthday of Dr. István Faggyas	116
IV. THE PUBLICATION ACTIVITIES OF THE INSTITUTION	120
V. MEETINGS AND CONFERENCES	124
VI. COMPETITIONS OF KNOWLEDGE OF THE COUNTRY	128
VII. ORGANISATION OF YOUTH SUMMER CAMPS.....	130
VIII. CULTURAL ACTIVITIES	133
IX. THE RELATIONS OF THE GÖMÖR MUSEUM.....	139
THE RELATIONS OF THE INSTITUTION BEYOND THE FRONTIER.....	141
X. THE ACTIVITY OF THE INSTITUTION IN THE MIRROR OF THE PRESS (SELECTED BIBLIOGRAPHY)	143
Literature	149
English summary	151
German summary	153

*

Studies of the county Gömör (The presentations during the conference of "Gömör-studies" on March 27 th , 1997, which was organized by the Gömör Museum)	155
István B. Kovács (Rimaszombat) New points of view in the development of the Gömör County.....	157
Péter Varga (Putnok) The demonstration of the Hungarian Gömör castles	168
Mihály Molnár (Bánréve) People's architecture in Gömör.....	177

László Bódi (Putnok–Miskolc)

With and without a home in PLACE and TIME

(Introduction of the gypsy culture in view of place and time) 182

Tímea Thomázy (Putnok–Miskolc)

The place and role of the Jews in the life of Putnok 192

György Rácz (Putnok)

Wood trade in Putnok during the first half of the 20th century 203

Mónika Bodnár (Putnok)

Béla Balogh, the monographer of Putnok 209

Iván Gyulai (Miskolc)

Gömörszőlős, a village to be preserved 217

BODNÁR MÓNKA

**A GÖMÖRI MÚZEUM TÖRTÉNETE
ÉS A TÉRSÉG KÖZMŰVELŐDÉSI ÉLETÉBEN
BETÖLTÖTT SZEREPE**

Bodnár Mónika

**A Gömöri Múzeum története
és a térség közművelődési életében
betöltött szerepe**

*

Tanulmányok Gömör megyéről

A Gömöri Múzeum által
1997. március 27-én szervezett

Gömör kutatása
konferencián elhangzott előadások

Múzeumi Könyvtár 9.

A Gömöri Múzeum és Baráti Körének kiadványa

Bodnár Mónika:
A Gömöri Múzeum története
és a térség közművelődési életében betöltött szerepe

*

Tanulmányok Gömör megyéről
(A Gömöri Múzeum által 1997. március 27-én szervezett *Gömör kutatása*
konferencián elhangzott előadások)

Putnok, 2002

PUTNOK ÉS A ZSIDÓSÁG (A zsidóság helye és szerepe Putnok város életében 1848-tól napjainkig)

THOMÁZY TÍMEA

Előadásomban egy több mint két éves kutatás anyagát foglalom össze. A putnoki zsidóság múltját és jelenét szeretném feltárni. Az őket körülvevő keresztény társadalom néhány tagjának a véleményét is kikérve bemutatni, hogy milyen szerepet tulajdonítanak az itteni emberek a zsidóság hatásának Putnok városában. Foglalkoztatni kezdett az a téma, hogy a 19. századtól polgárosodásnak indult zsidóságot milyen hatások érték és érik a mai napig.

Putnokon virágzó kultúrája volt a zsidóságnak a II. világháború előtt, s ahol ez az időszak a „széles skálájú” zsidóságot teljesen legyalulta. Jóformán nyomát sem találni annak, hogy itt valamikor zsidóság is élt. Már semmilyen nyom nem bizonyítja, hogy ez az eltűnt kisebbség milyen hatást fejtett ki a város gazdasági-, társadalmi-, szociális, ipari illetve politikai életére. Ittlétüknek is csak egyetlen kézzel fogható emlékét lehet megtalálni, a zsidó temetőt. A zsinagóga egykori épületének is már csak néhány részlete árulkodik hajdani funkciójáról, amiben jelenleg több cigány család otthona található.

A helytörténeti könyvekben sajátos módon kikerülik ezt a témát „1947-től a zsidóságról beszélni tabu lett?”¹, vagy ahol említést tesznek róluk úgy állítják be, mintha Putnok lakosságának csak egy nagyon kis százalékát tették volna ki a zsidók, és ez a kis közösség semmilyen hatással nem lett volna a város fejlődésére, annak ellenére, hogy 1929-ben a város népességének 21,8%-a izraelita vallású volt.

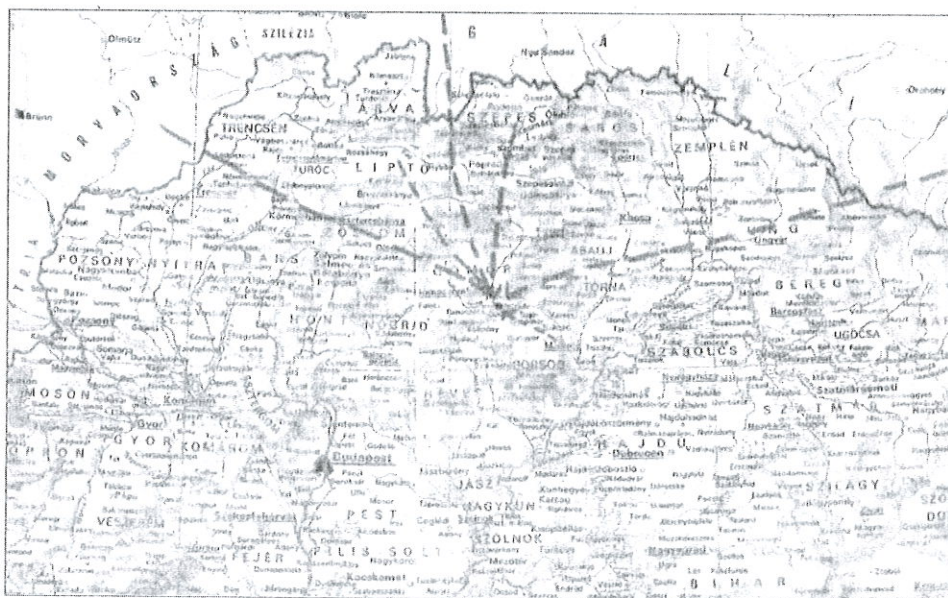
Mint annyi más településen itt is a zsidók lendítették fel a kereskedelmi és ipari életet. A 19. században különböző rendeletek lehetővé tették, hogy letelepedjenek Gömör megyében. „A letelepedett zsidók finom tapintattal csakhamar felismerték a város kereskedelmi fontosságát”,² hiszen a Rimaszombati megyeszékhely felé, a városon keresztül vezetett az út.

Nemcsak a közeli helységekből, városokból pl. Miskolcra, hanem messzi idegenből, külföldről is jöttek bevándorlók. Az 1867-es összeírás, valamint a levéltári dokumentumok (pl. állampolgárságot kérvényező levelek) szerint Morva-

¹ Béry-Lichter János: 1994. Együttélés, 14.

² Répási Imre: 1989. Ipar és kereskedelem Putnokon, 6.

országból, Lipto- és Szepes megyéből (a mai Szlovákia területéről), Lengyel és Oroszországból telepedtek le Putnok területére.³

A zsidóság bevándorlási útvonala (1848–1850) (Ltsz. 2001.25.10.3.)

1929-ben a Magyar Városok Monográfiája V. kötete szerint „Putnok 741 házában 4500 lakos él, akik közül 1925 római katolikus, 1500 református, 79 lutheránus (ágh. ev.), 15 görög katolikus és 980 zsidó ember él.”

A 19. század végére már virágzó kultúrát teremtettek maguknak, a saját és a város egyéb vallású lakóinak javára. Nem mondhatjuk, hogy a zsidók teljesen kisajátították maguknak Putnok iparát és kereskedelmét, mert a Miskolci Kereskedelmi és Iparkamara közgyűlésének jegyzőkönyvei (1895–1939), valamint az 1901-es Országos Cégyegyzék dokumentumai szerint a keresztények ipara és kereskedelme is jelentős volt, csak nem volt annyira fejlett illetve kiterjedt, mint a zsidóké.

„Foglalkozzanak csak ők azzal, amire születtek, kereskedéssel. Hát a múltban is a legtöbb zsidó mind kereskedő volt. A magyar az úgy tartotta, hogy az csak zsidóknak való foglalkozás. Az inkább elment 100 pengőjé irtokoskodni. Legalábbis az én véleményem szerint. Inkább élt ilyen úri nyomorúságban, de az nem vállalta volna. A nagykereskedők persze ugyancsak zsidók voltak és ezeknek a kisebb zsidóknak olcsóbban adták az árut, mint az esetleges keresztényeknek.”⁴ Putnok 4500 lakosának 1932-ben kb. 23 társadalmi egyesülete volt. A felmérések pontatlansága és a különböző dokumentumok hiányos volta miatt nehéz pontos adattal szolgálni az akkori egyesületek mennyiségét illetően. A Put-

³ Lásd a térképmellékletet.

⁴ Interjúrészet-MP.

nokon működő társadalmi egyesületek között jótékonyssággal foglalkozó 5 (ebből 4 izraelita egyesület), kaszinó jellegű 1, egészségügyi vonatkozású 1, dal és zeneegylet 5, vallásos egyesület 3, sport- és turista egyesület 3, kereskedelmi- és ipari jellegű 1, egyéb 4. Összesen: 23. Ebből 5 volt kifejezetten csak izraelita. A társadalmi egyesületek nagy súllyal bírnak a település kulturális életében. A város társadalmi fejlettségét és életmódbeli sajátosságait is híven visszatükrözik.

A gazdasági élet fejlettsége pozitívan befolyásolta a kultúrát is. A Klein család birtokában volt egy kb. 1000 kötetes könyvtár, két idős hölgy (a Klein lányok) kezelte. Elég széles körű anyaggal rendelkeztek. Pénzbefizetés ellenében lehetett kölcsönözni. Mivel azonban a tulajdonosok meghaltak, 1938-tól már nem volt senki, aki kezelte volna, a könyvtár állományát elárverezték.⁵

A Putnoki Izraelita Hitközséget 1852-ben alapították meg, a már régebb óta itt lakó zsidó családok. A putnoki hitközség az ortodox zsidósághoz tartozik. „A magyar ortodoxia bázisa éppen fordítva, mint a neológoknál, főként vidéken volt, Északkelet-Magyarországon kívül is sokfelé nagyobb városokban is”,⁶ de elsősorban a falvakban és a kisebb városokban. „A legnagyobb zsidó népesség, mindig is Budapesten élt, s nagyobb részt a fővárosi neológ hitközséghez tartozott, ellenben a vidéki hitközségek túlnyomó többsége ortodox volt, s lélekszámuk szerint is felülmúlták a neológokat.”⁷

A hitközséggel egy időben szerveződött meg a Chevra Kadisa egyesületük is. Egy szép Alapítványházuk volt a főutcán.

Első rabbijuk Braun Salamon volt, akinek halála után a szendrői születésű Tannenbaum Jákovot választják meg, aki előzőleg Tállyán, majd Mezőcsát hitközségének rabbija volt. Putnokon szerkesztette meg a Responstumát és aggadikus magyarázatait, amit halála után gyermekei adtak ki. Ez után fiát, Tannenbaum Mártont, később pedig ennek vejét, Titelbaum Heimant, kabai főrabbit választották meg.

A hitközségnek volt még egy Bicur Cholim beteglátogató egyesülete, valamint egy Sasz Chevasz (Chevasz Mezonasz) egyesülete, amely a szegények és a diákok ételmezését segítette.

A zsinagóga végleges épületét 1866-ban fejezték be. Az épület elrendezése is az ortodox hagyományokat követte (a Tóraolvasó asztal közepén helyezkedett el). Az Andrássy D. úton vásárolt telken több építmény is állt. A rabbilak, a sakterállás, baromfivágozó, tanítói lakás, a Talmud Tóra épülete és az elemi iskola. Az izraelita hitközség 1874-ben létesített elemi iskolát, ahol kezdettől fogva magyar nyelven folyt az oktatás. A hitközség elemi iskolája egy tanerővel, a Talmud Tóra két melámeddel (hitoktatóval) bírt.

A hitközség anyakönyvi területéhez a Putnoki járás összes községei tartoztak. A hitközség évi költségvetéséből jelentős összeget fordított szociális és filantropikus célokra. Ezen a téren az Izraelita Nőegylet is kivette a részét. Az

⁵ Kovács Gyuláné: 1973. Putnok könyvtártörténete 1945–1973. (kézirat).

⁶ Komoróczy Géza (szerk.): 1995. A zsidó Budapest, 203–204.

⁷ U. o.

Izraelita Nőegylet megalapításának évéről és taglétszámáról nincsenek adatok. Népkonyhát üzemeltetett, mely főként a téli hónapokban nyújtott tápláló ebédet, felekezeti különbség nélkül a rászorulóknak. Szegény iskolás gyermekeket és időseket ruházott fel, télen szénét és tűzifát osztott. Házbérsegélyt és rendes havi segélyt adott, ezenkívül ünnepi segély címén adományokat és készpénzt. A külföldi egyetemen tanuló diákokat is segélyezte. „*Mint általában, Putnokon is voltak gazdagok is, meg voltak nagyon szegény zsidók is. A gazdagoknak volt egy külön zsidó körük, ahol minden évben rendeztek ünnepségeket, de oda a szegény zsidók már nem nagyon tudtak elmenni.*”⁸ A szegényebb sorsú és a tehetősebb zsidók között nagy ellentétek és olyakor összetűzések voltak. A gazdagabbak természetesen könnyebben viselték az adóterheket, mint a szegények. Az osztálykülönbségek a putnoki zsidóságon belül is megfigyelhetők voltak.

„*Volt nekik ott ahol most Bazsalinak van a virágbótja, ott volt egy csepp hentes üzlet, egy morzsányi, olyan mint most. Ott libakolbászt, liba füstölt húst meg ilyen zsidó holmikat árultak. Szóval amit ők ettek. Az volt a kóserbolt. De csak ilyen liba, meg tyúk, meg ilyen dolgokat lehetett kapni.*

„*Vót külön fürdőjük is, a Felvégbe. Ahol a Tompa útnak vége van, meg a Somogyi út találkozik. Ott a Goldberger bót mellett. Minden délelőtti pénteken mentek oda a zsidók. Oda csak zsidók jártak. A Kaufmannék laktak ott. Olyan nagyfogú volt a Kaufmann fiú. Magyar nők jártak oda takarítani.*”⁹

Külön temetővel rendelkeztek és rendelkeznek a mai napig is. A város északi széle felé lévő dombon fekszik. „A temetők sorsa szerevesen kötődik a város történetéhez. A talmudi előírás szerint az »élők házá« mindig a városon kívül helyezték el, a lakott települések szélétől számított legalább ötven rófnyi távolságban (Baba batra 2,9.)”¹⁰ Egy putnoki származású, ma Izraelben élő férfi adományából pár évvel ezelőtt körbekerítették. A gondnoki teendőket egy, a temető mellett lakó cigánycsalád végzi. A keresztény temetőtől eltérően a sírok nem észak–déli irányban fekszenek, hanem kelet–nyugati irányban. 1852-től temetkeztek ebbe a temetőbe. Mint a zsidóknál mindig, itt is örök időkre szól a sírhely (nem szokás az egymásra temetkezés). „A zsidó vallás alapelvei szerint tilos a halottak sírját, sírkövét bármilyen célra felhasználni. A sírkő – úgymond – a halott és rajta keresztül (kizárólag holttestével együtt) a temetkezési egylet tulajdonát képezi.”¹¹

A temetésről a Chevra Kadisa Szentegylet gondoskodott. Ők végezték a halott körüli általános tennivalókat. „Miután a halott szemét lezárták, a földre helyezték lábbal az ajtó felé. Feje alá párnát tettek, testét letakarták és fejénél egy szál gyertyát (mécsest) gyújtottak. A halott fölött éjszaka virrasztottak, imát mondtak. Mivel a temetésig nem hagyhatták magára a halottat, ezt is ők végez-

⁸ Interjúrésztlet-MP.

⁹ Interjúrésztlet-PZ.

¹⁰ Sáros-Váli: 1993. Tanú ez a köhalom, 8.

¹¹ Sáros-Váli: 1993. Tanú ez a köhalom, 9.

ték.”¹² A temetés legfontosabb része a halott-mosás. Ezt ferde deszkán, langyos vízzel végezték. Ami közben az Énekek Énekéből idézték. Ezután fölöltöztették a halottat. Egyszerű deszkakoporsóba helyezték, feje alá kis zacskóban homokot tettek.

A putnoki Orthodox Izraelita Temető (GMA 2001.25.10.9)

A putnoki zsidó temető betonkerítésének falán, a hivatalos jobb- és baloldalas (férfi oldal, női oldal) elrendezésre való hivatkozás még megtalálható, de a sírok helyzete már nem e rendezői elvet tükrözi. Számos házastársi sírkövet találni a temetőben. A hitközség, illetve a zsinagóga funkcióvesztését követően a temetkezési rend felborult, sok sírkövet elloptak a „tulajdonos-vesztés” és gondozatlanság következtében. Több olyan sírkövet is állítottak, melyeknél nem fekszenek halottak. Ezek a fasizmus áldozatainak emlékműveiként funkcionáltak.

A bibliai Tízparancsolat tiltja az emberábrázolást, a „faragott képek” tiszteletét, ezért a keresztény temetőkkel ellentétben nem láthatunk sírszobrot vagy fényképet, sőt hagyományos helyeken még domborművet sem a zsidó temetőkben. A legrégibb sírköveken a felirat az egyetlen dísz. Később apró, vésett jelek, motívumok, valamint a vallási hovatartozást jelölő szimbólumok terjedtek el.

Szimbólumok

Gyertya, gyertyatartó: mindenekelőtt az élet és a lélek szimbóluma, ugyanakkor a családi élet jelképe. Kétágú gyertyatartó a szombatot jelenti, áldó kezekkel kísérve a péntek esti gyertyagyújtásra utal. Ezek a jelképek inkább női sírköveken fordulnak elő. Az ötágú a templomot jelképezi.

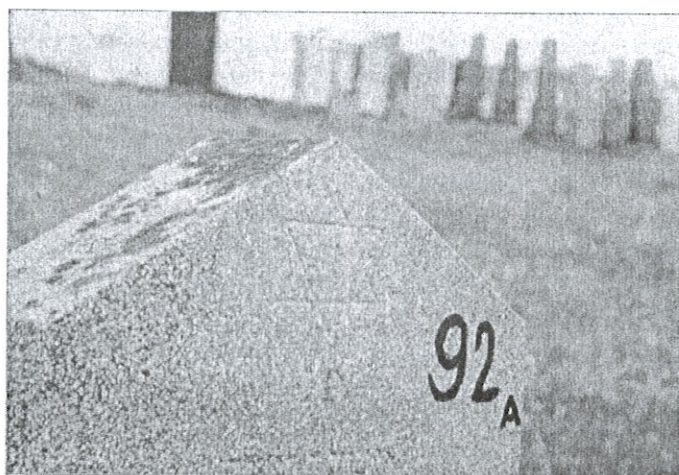
¹² Sáros-Váli: 1993. Tanú ez a kőhalom, 12.

Menóra: hétágú gyertyatartó, minden bizonnyal a legősibb zsidó jelkép. Ágszerűen kiképzett alakja rokonságban áll az élet fájának motívumával. Hét ága a hét napjának felel meg.

Menórával díszített sírkő (GMA 2001.25.10.4.10.)

Hanuka gyertyatartó: nyolcágú lámpás, melyet egy szolgagyertya (samesz) egészít ki. Magyarországon ezt is menóraként szokás emlegetni. Sírköveken feltehetőleg akkor alkalmazzák ábrázolását, ha az illető hanukakor (december táján) halt meg.

Dávid csillag (GMA 2001.25.10.4.8.)

Dávid csillag: hatágú csillag, két egymásba fordított háromszögből áll. Ősi jelkép, minden bizonnyal Indiából ered. Az ég és a föld vagy a férfi és a nő találkozásának szimbóluma. A lefelé fordított, égi háromszög a világ három olyan alappillérét jelképezi, mely Istentől függ: igazság, törvény és béke. Vele szem-

ben a fölfelé irányuló földi háromszög megvalósulása az emberen áll: Tóra, istenszolgálat és a szeretet gyakorlása. A putnoki temetőben csak egy sírkövön találni.

Áldást osztó kéz (GMA 2001.25.10.4.2.)

Áldást osztó kéz: magasba emelt kéz, melynek mutató és középső, illetve gyűrűs és kisujjai zártak, a két hüvelykujj pedig összeér. Ezzel a jellegzetes mozdulattal – fejük fölé emelt imaköpennyel – áldják meg a papi családból származó (kohanita) férfiak Izrael népét a zsinagógában. Ábrázolása kizárólag kohaniták sírkövén található.

Kancsó: a sírkő tulajdonosának levita származására utal. Lévi törzsének tagjai, a leviták a mózesi törvény szerint nem kaptak földet. Ők látták el adminisztratív feladatokkal az Ókori Izraelt. A szentély körül is segédkeztek. Mindmáig ők öblítik le – papi áldásosztást megelőzően – a kohaniták kezét. Ezt jelképezi több sírkövön a kancsó, vagy a mozdulat ábrázolása.

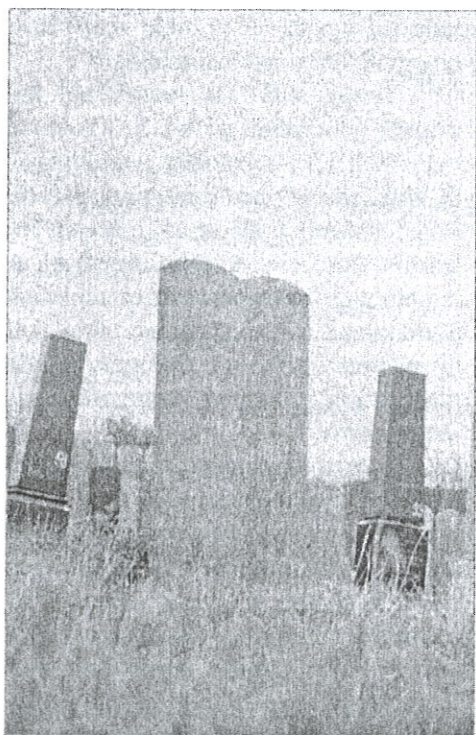
Törvénytábla: a mózesi két kőtáblát jelképezi, amelyre a Biblia szerint a Tízparancsolatot vésték. Sírköveken a vallási élet iránti buzgóságot fejezi ki. Alkalmanként maga a sírkő, különösen a házastársi sírkövek megformálása emlékeztet a két kőtábla alakjára.

Fűzfa: a szomorúság és a gyász általánosan elterjedt jelképe. Mint zsidó szimbólum az őszi ünnepi csokor része. Ábrázolása Magyarországon gyakori. Főként női sírköveken fordul elő. A putnoki temetőben is a szomorúfűz és a pálma volt a leggyakoribb motívum.

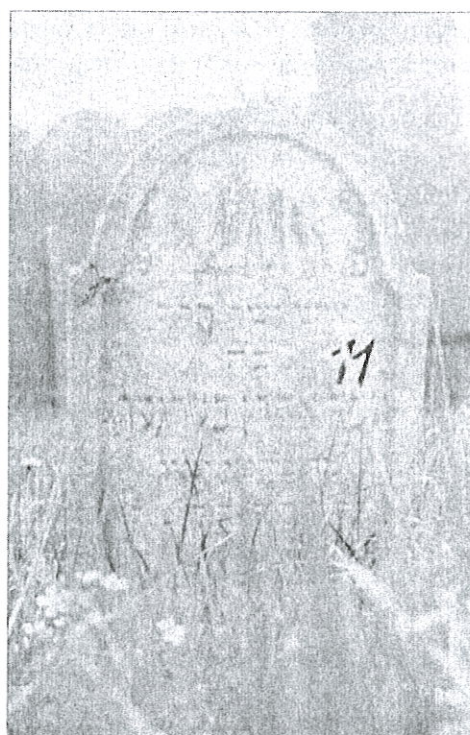
Pálma: Ősszel használatos ünnepi csokor (sátoros ünnep) egyik legfontosabb alkotóeleme. Jelképként gerincességet, kitartó, egyenes jellemet, sőt az igaz embert ábrázolják vele. A derékba tört pálma, vagy -gyertyatartó rajza a váratlan halál tragikumát fejezi ki.

Törvénytábla egy carrarai márvány sírkövön (GMA 2001.25.10.4.1.)

Törvénytábla formájú házastársi sírkő (GMA 2001.25.10.4.5.)

Szomorúfűz (életfa) díszítés (GMA 2001.25.10.4.7.)

Vésett rózsaszál (GMA 2001.25.10.4.11.)

Rózsza: Főként modern síremlékeken látható. A kegyelet természetes jelképe, megnyilvánulása, sok más virágmotívummal együtt. A putnoki temetőben csupán egy olyan sírkövet találtam, amelyen egy fekvő rózsaszál található.¹³

Vésett és utólagosan festett pálmamotívum (GMA 2001.25.10.4.3.)

A régi sírkövek mészkőből készültek, jellegzetes alakúak. Általában csak írásjelek – versikék, rigmusok – díszítik, melyek az elhunyt személy jó tulajdonságait írják le. A márványból készült sírkő csak később terjedt el. A temető nagy részében már ez utóbbiak dominálnak. A tönkrement sírjeleket új, márvány sírkövek váltották föl, de mostanra más az idő vasfoga őket is megrongálta.

A putnoki zsidóság történetével és életmódjuk néhány apró részletével szerettem volna megismertetni önöket az időm szűkös keretein belül. (Hiszen ez a konferencia, mely ennyi Putnokkal és Gömörrel foglalkozó kutatnak és érdeklődőnek adott találkozási lehetőséget, még így egynapos időtartamán belül is rövidnek bizonyul.) Ránk vár a feladat, hogy felismerjük, milyen hatással volt a település¹⁴ első sorban mezőgazdasággal – és csekély

¹³ Sáros-Váli: 1993. Tanú ez a kőhalom, 8–16.

¹⁴ Akkor még grófi birtok.

iparral – foglalkozó közösségére, a zsidó családok betelepülése. Ez az esemény indukálta 1848 után a község fejlődésének megindulását. Nemcsak ők foglalkoztak kereskedéssel, manufaktúrában „kisipari tevékenységgel”. Abban az időben már voltak specialisták és kereskedők is, akik a megyéből és megyén kívülről is szállítottak árut a mindenkori vásárra.¹⁵ A további kutatásokkal igyekszem a téma mélyebb kibontásához hozzájárulni, hogy részletesebb képet adhassak a puntoki zsidó közösség életéről, történetéről, valamint Putnok városban betöltött szerepköréről.

„A magyar történelem pedig azt tanítja, hogy a magyarság a kezdettől fogva befogadta az idegeneket (...) Hol asszimilálta, hol csak integrálta a más nyelvet beszélőket, a másképp imádkozókat, de nélkülök mérhetetlenül szegényebb lenne. Ma, mikor egyesek megpróbálják önkényesen meghatározni, ki tartozhat a nemzethez és ki nem, tudatosítani kell minden keresztény és nem keresztény magyarban az együvé tartozást. A megosztottság már sok keserűséget, sőt tragédiát okozott országunknak. Ennek kockázatát nem szabad újra vállalni.”¹⁶

IRODALOM

Borovszki Samu (szerk.)

1903 Gömör-Kishont vármegye. Magyarország vármegyéi és városai sorozat, Budapest.

Béry-Lichter János

1994 Együttélés; magyar–zsidó együttélés Magyarországon. Argumentum, Budapest

Erdélyi Lajos

1980 Régi zsidó temetők művészete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

Faggyas István

1989 Fejezetek Putnok múltjából. Gömör Néprajza XXI. KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen

Féner Tamás

1984 ...és beszéld el fiadnak.... Zsidó hagyományok Magyarországon. Corvina, Budapest

Glasenapp, von Helmuth

1975 Az öt világvallás. Gondolat, Budapest

Halmay Béla–Leszih Andor (szerk.)

1929 Miskolc és Borsod, Gömör-Kishont megyebeli községek. Magyar Városok Monográfiája sorozat V. Magyar városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest

¹⁵ Putnok hivatalos vásározóhely volt.

¹⁶ *Karsai László*: 1993. Befogadók, 37.

Hanák Péter (szerk.)

1984 Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a XX. századi Magyarországon. Gondolat, Budapest

Karsai László

1993 Befogadók. Írások az antiszemitizmus ellen 1882–1993. Aura Kiadó, Budapest

Kovács Gyuláné

1973 Putnok könyvtártörténete 1945–1973. Kézirat, Putnok

Komoróczy Géza (szerk.)

1995 A zsidó Budapest. MTA Judisztikai Kutatócsoport kiadványa, Budapest

Kraus, Naftali

1994 Zsidó ünnepek. A Haszid legenda tükrében. Ősi forrás sorozat 4. Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület, Budapest

Kriza Ildikó (szerk.)

1990 A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből. Akadémiai, Budapest

A Putnoki Gimnázium Helytörténeti Szakköre és a Járási Művelődési Ház Honismerete Szakköre

1971 Bemutatjuk Putnokot. Kézirat, Putnok

Paszternák, Ráv Solomo

1970 Miskolc és környéke mártírok könyve. A szent gyülekezetek Hidasnémetitől Mezőkövesdig és Ózdtól Szerencsig. Izrael, Tel-Aviv

Regio

1993 Kisebbségi Szemle 4. évfolyam 3. szám

Raj Tamás (szerk.)

1987 Halljad Izrael. A zsidó vallás alapjai. Alef-könyvek sorozat, MIOK, Budapest

Répási Imre

1983 Ipar és kereskedelem Putnokon a XIX. század közepétől 1945-ig. Gömör Néprajza sorozat XXI. KLTE, Debrecen

1983 Putnok hét évszázada. Putnok Nagyközség Közös Tanácsa kiadása, Debrecen

Sáros László–Váli Dezső

1993 „Tanú ez a kőhalom”. Zsidó temetők Közép-Európában. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

Szenes Sándor

1986 Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók. Sorsok, Szenes Sándor kiadása, Budapest

Újvári Péter (szerk.)

1920 Magyar Zsidó Lexikon. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest

Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár

Putnok nagyközség iratai V–188.